

فروتان، یعقوب و شیخ، مرتضی (۱۳۹۶). بررسی گرایش دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد به مهاجرت بین‌المللی. *جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی*، ۴ (۱۰)، ۶۱-۷۹.

بررسی گرایش دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد به مهاجرت بین‌المللی

یعقوب فروتن^۱ و مرتضی شیخ^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۴/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۰/۱۲

چکیده

تحقیق حاضر تلاش می‌کند تا برخی از مهمترین زمینه‌ها و انگیزه‌های مرتبط با گرایش جوانان تحصیلکرده دانشگاهی برای مهاجرت به خارج از کشور را مورد بررسی قرار دهد. مباحث این مقاله مبتنی بر تجزیه و تحلیل‌های یک تحقیق پیمایشی است که جمعیت آن را مجموعاً تعداد ۳۲۷ نفر از دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد تشکیل می‌دهند که با استفاده روش نمونه‌گیری طبقه‌بندی مرکب از نمونه‌گیری تصادفی ساده و سیستماتیک و تشکیل گروه‌های مشخص با صفات همگن از جامعه‌ی آماری و با میانگین آلفای کرونباخ حدود ۰/۷۹ انتخاب شده‌اند. مطابق نتایج این تحقیق، نزدیک به نیمی از افراد در این تحقیق تمایل دارند تا به خارج از کشور مهاجرت کنند. درعین حال، این میزان تمایل بطور معنی‌داری تابعی از ویژگی‌های جمعیت‌شناختی مانند سن، جنس و وضعیت تاهل می‌باشد. تجزیه و تحلیل‌های رگرسیونی این تحقیق نیز نشان داده است که متغیرهایی از قبیل احساس امنیت، دینداری، هویت ملی، و بویژه انگیزه‌های اقتصادی و شغلی، دارای تاثیرات معنی‌داری بر روی تمایل به مهاجرت است. در مجموع، تحقیق حاضر شواهد تجربی جدیدی در چارچوب مدل نظری اورت لی (۱۹۶۶) و در تایید یافته‌های تحقیق سازمان ملل متحد (۲۰۰۲) ارائه می‌کند زیرا مطابق یافته‌های این تحقیق می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که گرایش جوانان به مهاجرت عمدتاً تحت تاثیر دستیابی به فرصت‌های شغلی و تحصیلی مناسب‌تر است.

کلید واژه‌ها: مهاجرت؛ دانشجویان؛ سرمایه انسانی؛ جاذبه و دافعه.

^۱ دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشگاه مازندران، y.foroutan@umz.ac.ir

^۲ کارشناس ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه مازندران، sheikh.morteza@yahoo.com

۱- مقدمه و بیان مسئله

بطور کلی، تحقیق حاضر تلاش می‌کند تا برخی از مهمترین زمینه‌ها و انگیزه‌های مرتبط با گرایش جوانان تحصیلکرده دانشگاهی برای مهاجرت به خارج از کشور را مورد بررسی قرار دهد. مطابق جدیدترین گزارش سازمان ملل متحد (۲۰۱۳)، روند تصاعدی مهاجرت‌های بین‌المللی کماکان تداوم دارد بطوریکه طی سالهای ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۳، تعداد مهاجرین بین‌المللی به ۲۳۲ میلیون نفر افزایش یافته است که در حدود ۳ درصد کل جمعیت جهان را تشکیل می‌دهند (گزارش جهانی مهاجرت ۲۰۱۳)^۱. در ایران نیز دبیر شورای عالی ایرانیان خارج از کشور در آذرماه سال ۱۳۹۳، تعداد مهاجرین ایرانی مقیم خارج از کشور را بین ۵ تا ۶ میلیون نفر اعلام کرد که در حدود ۷ درصد کل جمعیت کشور را تشکیل می‌دهند (به نقل از خبرگزاری‌های جمهوری اسلامی ایران، ۲۵ آذر ۱۳۹۳). روند فزاینده مهاجرین بین‌المللی و نقش تعیین‌کننده آنها طی دهه‌های اخیر سبب شد تا سازمان ملل متحد علاوه بر تاسیس "سازمان بین‌المللی مهاجرت"، یک روز معین در سال (۱۸ دسامبر مصادف با ۲۸ آذرماه) را بعنوان "روز جهانی مهاجرین" معرفی کرده است. تحولات جمعیتی نیز به میزان زیادی متاثر از مهاجرت می‌باشند. بویژه در سالهای اخیر، برخی صاحب‌نظران معاصر مانند دیوید کولمن (۲۰۱۲) به تئوری گذار جمعیت شناختی سوم^۲ پرداخته‌اند که مهاجرت بعنوان مهمترین متغیر این تئوری محسوب می‌شود. به عنوان مثال، می‌توان به رشد روزافزون جمعیت مهاجرین مسلمان در برخی کشورهای اروپایی و نگرانی این کشورها از تبعات ناشی از پیشی گرفتن جمعیت این گروه مهاجرین از تعداد ساکنین اصلی و همچنین به نگرانی ساموئل هانتینگتون^۳ (۱۳۸۷) از جمعیت فزاینده مهاجرین مکزیکی تبار در امریکا اشاره کرد که وی از آن تحت عنوان "مکزیک‌شدن آمریکا" یاد می‌کند (برای توضیح بیشتر مراجعه کنید به: فروتن ۱۳۹۱، ۲۰۱۵: ۸۲). فرآیند پیشرفت فردی و توسعه جامعه در ابعاد گوناگون آموزشی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی نیز معمولا با تحرک مکانی و جابجائی جغرافیایی گره خورده است. به لحاظ فرهنگی و دینی نیز اهمیت مهاجرت به حدی مهم و چشمگیر است که مبنای تاریخ اسلامی بر پایه مهاجرت حضرت محمد (ص) از مکه به مدینه تعیین شده است.

^۱-World Migration Report 2013: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2013> (Accessed January 12, 2017).

^۲- David Colman (2012), *The Third Demographic Transition*

^۳- Samuel P. Huntington

مطابق گزارش اخیر سازمان ملل متحد (۲۰۱۱) تحت عنوان "گزارش جوانان جهان ۲۰۱۱"، در کل جهان، در حدود ۱,۵ میلیارد نفر جوان ۱۵ تا ۲۴ ساله وجود دارد که نشاندهنده این واقعیت است که تقریباً از هر پنج نفر جمعیت جهان، یک نفر آن را جوانان تشکیل می‌دهند. ضمن آنکه، اکثریت جمعیت جوانان جهان (در حدود ۹۰ درصد) در کشورهای جهان سوم ساکن هستند (به نقل از فروتن، ۱۳۹۵). در ایران نیز تعداد جمعیت جوانان طی دهه های اخیر رشد چشمگیری داشته است: از حدود ۹ میلیون نفر در سال ۱۳۶۵ به بیش از ۱۵ میلیون نفر در سال ۱۳۹۰ افزایش یافته است و در حال حاضر در حدود یک پنجم جمعیت کل کشور را جوانان تشکیل می‌دهند (سرشماری‌های عمومی مرکز آمار ایران). بدین ترتیب، با توجه اینکه تحقیق حاضر بطور همزمان این دو موضوع بسیار مهم و اساسی (مهاجرت و جوانان) را کانون توجه قرار داده است، ضرورت و اهمیت آن بر مراتب بیشتر می‌باشد. در عین حال، باید در نظر داشت که اگرچه در تعاریف کلاسیک جمعیت‌شناختی، مهاجرت مستلزم تغییر و تفاوت در محل تولد و محل اقامت معمولی است (سازمان ملل متحد، ۱۹۹۸)، اما نباید از نظر دور داشت که انسان‌های فراوان طی سالیان طولانی و حتی شاید همه‌ی عمر بی‌آنکه بتوانند از سرزمین زادگاهی خود خارج شوند، بعنوان مهاجران بالقوه و بااحساس یک مهاجر زندگی می‌کنند و سودای مهاجرت در سر دارند و حاضرند در صورت مهیا شدن شرایط سرزمین زادگاهی خویش را ترک نمایند. تحقیق حاضر، این دسته از مهاجرین بالقوه را کانون اصلی توجه قرار داده و این پرسش‌های اصلی و کلیدی تحقیق را مورد بررسی قرار می‌دهد: مهمترین زمینه‌ها و انگیزه‌های مهاجرت دانشجویان کدامند؟ بطور مشخص، گرایش به مهاجرت تا چه حد تحت تاثیر متغیرهای جمعیت‌شناختی مانند سن و جنس و وضعیت تأهل است؟ آیا گرایش به مهاجرت تابعی از مقاطع تحصیلی دانشجویان است؟ شبکه خویشاوندی و آشنایی در خارج از کشور تا چه حد بر گرایش به مهاجرت تاثیر می‌گذارد؟ بنابراین، تحقیق حاضر تلاش می‌کند تا در حد توان خود شواهد پژوهشی برای این پرسش‌های اصلی و کلیدی تحقیق ارائه دهد.

۱-۱- اهمیت و اهداف تحقیق

بطور کلی، هدف محوری تحقیق حاضر این است تا زمینه‌ها و انگیزه‌های مهاجرت در بین جوانان را مورد مطالعه و بررسی قرار دهد. مطابق تحقیقات سازمان ملل متحد (۲۰۰۲)، میزان گرایش به مهاجرت خارجی در میان جوانان منطقه خاورمیانه بسیار زیاد است بطوریکه حدود

¹ United Nations (2011), *The World Youth Report 2011*:
<https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2013> (Accessed January 29, 2017).

نیمی از این جوانان تمایل دارند تا برای دستیابی به فرصت‌های شغلی و تحصیلی به خارج از کشور خودشان مهاجرت کنند (به نقل از هنریک اوردال، ۲۰۱۲). باید افزود که اهمیت و ضرورت این مطلب زمانی برجسته‌تر می‌شود که خاطرنشان گردد جوانان خاورمیانه بالاترین میزان بیکاری در میان مناطق اصلی جهان را دارند: مطابق جدیدترین گزارش سازمان بین‌المللی کار (۲۰۱۲)^۱، میانگین میزان بیکاری جوانان در سطح جهان برابر با تقریباً ۱۲ درصد است، در حالیکه میزان بیکاری جوانان خاورمیانه در حدود ۲۴ درصد (یعنی دو برابر متوسط جهانی) می‌باشد. بدین ترتیب، جوانان خاورمیانه از زمینه‌ها و انگیزه‌های بمراتب قوی‌تر و بیشتری برای مهاجرت برخوردار هستند. کشور ایران نیز در مجموعه کشورهای خاورمیانه قرار دارد. بر همین اساس، بسیار ضرورت دارد تا این زمینه‌ها و انگیزه‌ها در میان جوانان بویژه جوانان دارای تحصیلات عالی برپایه مطالعات و تحقیقات علمی مورد بررسی قرار گیرند. در واقع، هدف محوری تحقیق حاضر نیز این است تا در این زمینه نقشی ایفا نماید و برخی از مهمترین زمینه‌ها و انگیزه‌های مرتبط با تمایل به مهاجرت در میان جوانان برخوردار از تحصیلات عالی در ایران را بررسی و شناسایی نماید.

۲- پیشینه پژوهش

در مجموع، بررسی ادبیات تحقیق نشان می‌دهد که تحقیقات گسترده و متنوعی در خصوص تمایل به مهاجرت انجام گرفته است که در اینجا به برخی از این تحقیقات پیشین و مهم‌ترین یافته‌های آنها اشاره می‌شود. نتایج تحقیق محمدی الموتی (۱۳۸۳) در خصوص نقش جهانی‌شدن در مهاجرت نیروی انسانی متخصص و بررسی این موضوع در ایران نشان داده است که جهانی‌شدن بازار کار به معنای شکل‌گیری یک بازار جهانی است که زمینه‌ساز مهاجرت نخبگان می‌باشد و بر همین اساس، راهکارهایی مانند جذب پاره‌وقت نخبگان و ایجاد شبکه‌های ارتباط میان نخبگان ارائه شده است. نتایج تحقیق جواهری و سراج زاده (۱۳۸۴) در زمینه عوامل مؤثر بر گرایش دانشجویان دانشگاه‌های دولتی در ایران به مهاجرت به خارج از کشور نشان داد که دو متغیر پایبندی به جامعه‌ی ملی و دین‌داری به‌عنوان عوامل بازدارنده و «نگرش انتقادی نسبت به شرایط کنونی و آتی جامعه» به‌عنوان عوامل ترغیب‌کننده، محسوب می‌شوند. نتایج تحقیق ذکائی (۱۳۸۵) تحت عنوان «جوانان، جهانی‌شدن و مهاجرت‌های بین‌المللی: پژوهشی در میان نخبگان جوان» نشان داده داده است که فرایند جهانی‌شدن و ارزش‌های جهان‌وطنی بر

^۱ - International Labour Office (2012): *The Youth Employment Crisis: Time for Action*, Geneva: ILO.

ارزش‌ها و گرایش‌های جوانان اثرگذار بوده است. مطابق تحقیق ارشاد (۱۳۸۶) در زمینه عوامل مؤثر بر تمایل به مهاجرت در میان دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه تهران، ۹۲ درصد از آنان متمایل به مهاجرت بوده‌اند که ریشه آن را نیز باید در مجموعه‌ای از نابرابری‌ها در عرصه‌های اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و علمی جستجو کرد. علاوه بر این، نتایج تحقیق شیری و شاه مرادی (۱۳۹۰) در خصوص گرایش به مهاجرت خارج از کشور در میان دانشجویان دختر دانشگاه شیراز نشانگر آن است که نگرش دانشجویان درباره‌ی گرایش به مهاجرت از کشور تابعی از عوامل متعدد (شامل وضعیت تأهل، منشأ قومی، محل سکونت، طبقه‌ی اجتماعی، جایگاه علم و پژوهش، جایگاه زنان تحصیل کرده، تحصیلات پدر و مادر) می‌باشد. نتایج تحقیق پورقاضی (۱۳۹۱) در خصوص عوامل تأثیرگذار بر مهاجرت در میان اعضای بنیاد ملی نخبگان استان مازندران نیز نشان داده است که فرصت‌های شغلی بعنوان مهمترین عنصر جاذبه و کم‌توجهی به پژوهش و جایگاه نخبگان بعنوان مهمترین عنصر دافعه محسوب می‌گردند.

درعین حال، باید افزود که طیف بر مراتب متنوع تری از تحقیقات خارجی به بررسی تمایل به مهاجرت اختصاص یافته است که در اینجا به مهمترین نتایج و یافته‌های برخی از این تحقیقات اشاره می‌شود. مطابق تحقیقات سازمان ملل متحد (۲۰۰۲)، تقریباً نیمی از جوانان منطقه خاورمیانه تمایل دارند تا به خارج از کشور خودشان مهاجرت کنند و انگیزه عمده مهاجرت آنان نیز دستیابی به فرصت‌های شغلی و تحصیلی مناسبتر می‌باشد (به نقل از هنریک اوردال ۲۰۱۲). نتایج تحقیق شیرازی و مصیب (۲۰۰۶) نشان داده است که دستیابی به فرصت‌های مناسبتر تحصیلی و آموزشی بعنوان مهمترین عامل مهاجرت ایرانی‌های مقیم آمریکانیز محسوب می‌شود و سپس عوامل دیگری همچون دستیابی به شرایط بهتر اجتماعی سیاسی و مذهبی نقش تعیین کننده‌ای دارند. نتایج تحقیق باروچ و همکاران (۲۰۰۷) درباره وضعیت دانشجویان خارجی مقیم در بریتانیا و ایالات متحده مبین این نکته اصلی است که درک دانشجویان از تفاوت‌های نژادی و بازارهای کار، روند سازگاری آن‌ها با کشور میزبان و روابط خانوادگی شان در کشورهای مبدا و مقصد مهاجرت بر تمایل به سکونت تأثیر می‌گذارند. نتایج تحقیقات گسترده آدسرا و پیتلی کوا (۲۰۱۲) در میان مهاجرین مقیم در ۳۰ کشور عضو سازمان همکاری و توسعه‌ی اقتصادی اروپا نشان داده است که توانایی در یادگیری و صحبت کردن به زبان کشورهای مقصد مهاجرت، عامل مهمی در تصمیم‌گیری برای مهاجرت است. متذکر می‌گردد که پیشتر نیز حجم گسترده‌ای از تحقیقات و مطالعات به نقش حیاتی و تعیین کننده مهارت‌های زبانی کشور مقصد مهاجرین در فرآیند مهاجرت انجام گرفت (برای مطالعه تفصیلی آنها مراجعه شود به: فروتن، ۱۳۹۱: ۲۰۱۵). نتایج یک تحقیق اخیر در خصوص تمایل به مهاجرت به خارج از کشور در میان دانشجویان

دانشگاههای کشور کره جنوبی (لی و مون، ۲۰۱۳) نشان داده است که نه تنها اکثریت آنان متمایل به این نوع مهاجرت هستند (۷۰ درصد)، بلکه این تمایل در میان زنان بمراتب بیشتر و قویتر از مردان می باشد.

۲-۱- مبانی نظری تحقیق

در مجموع، طیف متنوعی از تئوری‌های علمی برای تبیین زمینه‌ها و انگیزه‌های مهاجرت ارائه شده است. بعنوان مثال، ذاکر صالحی (۱۳۸۶) یک تقسیم‌بندی ۱۴ گانه نظریه‌های مهاجرت را ارائه کرده است (مشمول بر نظریه‌ی سرمایه‌ی انسانی، نظریه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی، نظریه‌ی انتقال معکوس فناوری، نظریه‌ی دوگانگی ساختار، نظریه‌ی محرومیت نسبی، نظریه‌ی مرکز-پیرامون، نظریه‌ی بازار دوگانه، نظریه‌ی تحصیل مغزها، نظریه‌ی اجتماعات پژوهشی، نظریه‌ی جهانی‌شدن، نظریه‌ی نظام آموزش اقتباسی، نظریه‌ی بحران منزلتی، نظریه‌ی جاذبه-دافعه) که اساساً در تبیین مهاجرت نخبگان کاربرد بیشتری دارند (به نقل از جانعلیزاده و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۵۹).

تئوری سرمایه انسانی^۱ بعنوان متداول‌ترین تئوری مهاجرت در سطح خرد محسوب می شود که عمدتاً توسط سچاس تاد (۱۹۶۲) و گری بکر (۱۹۶۴)^۲ مطرح شده است. با توجه به غلبه رویکرد اقتصادی در تئوری سرمایه انسانی، در این تئوری فرض بر این است که بازار کار یک عرصه رقابتی است و برهمین اساس، زمینه‌های مهاجرت را باید اساساً بر پایه توانمندی‌ها و سرمایه‌های انسانی مهاجرین (همچون تحصیلات، دوره‌های آموزشی، تجربیات شغلی، مهارت‌های زبانی) تبیین کرد. بعبارت دقیق‌تر، معمولاً افرادی که از سطوح بهتر و بالاتری از توانمندی‌ها و سرمایه‌های انسانی بهره‌مند هستند معمولاً از زمینه‌ها و انگیزه‌های بیشتری برای مهاجرت نیز برخوردار می‌باشند (مک آلیستر، ۱۹۹۵؛ چاپمن و ویترز، ۲۰۰۲؛ بواناچ و بارنس، ۲۰۰۳؛ فروتن، ۲۰۱۳).

یکی دیگر از تئوری‌های مهم در این زمینه، تئوری فرهنگی اجتماعی است که اصولاً ناظر بر فرآیند پذیرش فرهنگ و ارزش‌های جامعه جدید از سوی مهاجرین می باشد. با این همه، صاحب‌نظران این تئوری، متناسب با شرایط و عمق پذیرش این فرآیند، اصطلاحات متعددی را مطرح کرده‌اند. بعنوان مثال، می توان به مواردی همچون فرهنگ پذیری و همانند گردی (گوردون

1- The Human Capital Theory

2- Sjaastad (1962) and Becker (1964)

۱۹۶۴)¹، انطباق (بری ۱۹۹۲)²، ادغام و یکی شدن (زنجانی، ۱۳۸۰؛ پیترسون و پیترسون، ۱۹۸۶؛ هوک و بالیستری، ۲۰۰۲)³، و جذب شدن (بورنلی، ۱۹۷۵؛ کاستلس، ۱۹۹۲)⁴ اشاره کرد. بعقیده یکی از صاحب‌نظران اصلی این تئوری، این فرآیند پذیرش فرهنگ و ارزشهای جامعه جدید از سوی مهاجرین عبارتست از "ترک یک هویت فرهنگی و حرکت کردن به سمت [فرهنگ و ارزشهای] جامعه بزرگ" (بری ۱۹۹۲: ۷۲). در عین حال، بنظر می‌رسد تعریفی که پیترسون و پیترسون (۱۹۸۶: ۴۴۰) از این فرآیند ارائه داده‌اند، بالنسبه جامع‌تر می‌باشد: "ابراز همزیستی در محیط‌های آموزشی، شغلی و اقامتی، بدون اینکه هیچگونه تمایلی وجود داشته باشد مبنی بر اینکه همه رفتارها و ارزشها باید زیر یک چتر واحد گرد آیند". یکی دیگر از تئوری‌های کلاسیک در تبیین مهاجرت از سوی اندیشمندان برجسته اورت لی (۱۹۶۶)⁵ ارائه شده است که به نظریه جاذبه و دافعه مهاجرت⁶ معروف می‌باشد. در مدل نظری اورت لی، چهار دسته عوامل در تبیین زمینه‌ها و انگیزه‌های مهاجرت نقش اساسی را ایفا می‌کنند: عوامل مرتبط با مبدأ مهاجرت و عوامل مربوط به مقصد مهاجرت که هرکدام از آنها می‌توانند بعنوان عوامل مثبت (جاذبه) یا منفی (دافعه) و عوامل خنثی (که مثبت و منفی بودن آنها بستگی به افراد دارد) نقش داشته باشند، عوامل مداخله‌گر و موانع بازدارنده بین مبدأ و مقصد (مانند بعد مسافت، موانع طبیعی، موانع قانونی و حقوقی مثل قوانین مهاجرت)، و عوامل شخصی که به مجموعه‌ای از ویژگیهای فردی و شخصیتی مهاجرین (مانند ریسک‌پذیری، سن و جنس و تحصیلات، شرایط خانوادگی، روابط فردی و غیره) مربوط می‌شود. در واقع، چارچوب تئوریک این تحقیق عمدتاً مبتنی بر یک رویکرد اجتماعی فرهنگی می‌باشد و در همین راستا به‌عنوان برآیندی از این نظریه‌های اصلی محسوب می‌شود. بر همین اساس، توانمندی‌ها و ویژگی‌های افراد که جایگاه ویژه‌ای در تئوری سرمایه انسانی و تئوری فرهنگی اجتماعی مهاجرت و تئوری اورت لی دارند، در مدل‌های تحلیلی این تحقیق در نظر گرفته شده‌اند. بدین ترتیب، تحقیق حاضر تلاش می‌کند تا بر پایه چنین رویکرد ترکیبی به بررسی زمینه‌ها و انگیزه‌های مهاجرت در جامعه آماری مورد مطالعه بپردازد.

۲-۲- فرضیه‌های تحقیق

برخی از مهمترین فرضیه‌های تحقیق عبارتند از:

- 1- Acculturation and assimilation: Gordon (1964)
- 2- Adaptation: Berry (1992)
- 3- Integration, incorporation: Peterson and Peterson (1986), Hook and Balisteri (2002)
- 4- Absorption: Burnley (1975), Castles (1992)
- 5- Lee, E. S. (1966), "A Theory of Migration"
- 6- Pull-Push Theory of Migration

- ۱) گرایش به مهاجرت تابعی از متغیرهای جمعیت شناختی سن، جنس و وضعیت تاهل است.
- ۲) سطح تحصیلات و مقطع تحصیلی نیز نقش تعیین کننده ای در گرایش به مهاجرت ایفا می نماید.
- ۳) شبکه خویشاوندی و آشنایان خارج از کشور سبب تقویت و افزایش میزان گرایش به مهاجرت می شود.
- ۴) میزان دینداری دارای تاثیر تعیین کننده ای بر روی گرایش به مهاجرت می باشد بطوریکه یک رابطه معکوس بین آنها وجود دارد.
- ۵) گرایش به مهاجرت تابعی از احساس امنیت است زیرا هرچه از شدت احساس امنیت کاسته می شود، میزان گرایش به مهاجرت افزایش می یابد.
- ۶) هویت ملی نیز نقش تعیین کننده ای در گرایش به مهاجرت دارد بدین معناکه بموازات افزایش هویت ملی، میزان گرایش به مهاجرت کاسته می شود.
- ۷) گرایش به مهاجرت تابعی از میزان دسترسی به رسانه می باشد بطوریکه یک رابطه مثبت و مستقیم بین این دو متغیر وجود دارد.

۳- روش تحقیق

به لحاظ روش شناسی، مباحث این مقاله ترکیبی از دو روش بررسی اسنادی و تحقیق پیمایشی^۱ می باشد. در این تحقیق، تلاش شده است تا با استفاده از روش بررسی اسنادی و کتابخانه ای، مهمترین مباحث مرتبط با پیشینه و مبانی تئوریک تحقیق مورد بحث و بررسی قرار گیرند. مباحث تجربی این مقاله نیز مبتنی بر تجزیه و تحلیل های یک پژوهش پیمایشی است. جامعه آماری این پژوهش را دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد تشکیل می دهند و تعداد آنها در سال تحصیلی ۹۴-۱۳۹۳ تقریباً برابر با ۲۲۰۰۰ نفر می باشد که ۶۳ درصد آنها در مقطع کارشناسی و ۳۷ درصد نیز در مقاطع تحصیلات تکمیلی مشغول به تحصیل می باشند. با استفاده از روش کوکران برای تعیین حجم نمونه $(n = \frac{Nt^2pq}{Nd^2 + t^2pq})$ ، تعداد ۳۲۷ نفر بعنوان نمونه این تحقیق انتخاب شدند و برای گزینش نمونه های تحقیق نیز از روش نمونه گیری طبقه بندی مرکب از نمونه گیری تصادفی ساده یا سیستماتیک و تشکیل گروه های مشخص با صفات همگن از جامعه آماری (ال.بیکر، ۱۳۸۶) استفاده شده است. پس از گردآوری داده های مورد نیاز این تحقیق برپایه تکنیک پرسشنامه، از برنامه نرم افزار SPSS و مجموعه ای از آماره های توصیفی و

^۱- Documentary Study and Survey Analysis

آزمون های تحلیل استنباطی (مانند آزمون‌های تفاوت میانگین t، تحلیل واریانس یک‌طرفه، همبستگی، رگرسیون یک متغیره و چند متغیره) برای تجزیه و تحلیل داده‌های تحقیق استفاده شده است. متغیرهای اصلی تحقیق و مؤلفه‌ها و نحوه سنجش آنها در جدول شماره ۱ ارائه شده است.

جدول شماره ۱: گویه های سنجش متغیرهای مستقل تحقیق

متغیر مستقل	گویه ها
دسترسی به رسانه	در جامعه توسعه یافته هر کس بخواهد می‌تواند صدایش را به گوش دیگران
	بعضی مطالبی که در اینترنت به دنبال آن‌ها هستیم، فیلتر شده‌اند در حالی که
	در جوامع توسعه یافته دولت اجازه ندارد محتوی رسانه‌ها را کنترل کند.
	اگر بخواهم به بعضی از رسانه‌های موردنظرم دسترسی داشته باشم، با مشکل دولت نباید تلویزیون و اینترنت را کنترل کند.
متغیر هویت ملی	اگر مردم کشوری که دارای قدمت تاریخی ۲۵۰۰ساله است، به آن پشت کنند،
	ایران کشور و وطن من استو برای همین دوست ندارم اینجا را ترک کنم.
	برای رشد و ترقی باید دنبال جایی بود که شرایط و امکانات پیشرفت را داشته
	برخی از ایرانی بودن خود احساس رضایت نمی‌کنند و دوست داشتند که در
متغیر احساس امنیت	در داخل کشور شرایطی وجود دارد که آدم برخلاف میل خود، باید به
	احساس می‌کنم اگر در مورد مسئله‌ای اظهارنظر کنم با من برخورد خواهد
	آدم باید در داخل کشور پول زیادی پس‌انداز کند؛ چون معلوم نیست فردا چه
	ثبات سیاست‌ها و برنامه‌ها در داخل کشور از کشورهای توسعه یافته کمتر
متغیر دینداری	در کشور ما حقوق افراد به رسمیت شناخته می‌شود و هیچ فرد یا نهادی
	بی‌نظمی و اغتشاش در داخل کشور فراوان نیست
	به خدای یگانه ایمان دارم و او را می‌پرستم.
	نسبت به جهان بعد از مرگ تردید ندارم.
	معتقدم حضرت محمد (ص) پیامبر اسلام و الگویی تمام عیار برای نسل حاضر
	از عاقبت اعمال خلاف مذهب هراس دارم.
	امر به معروف و نهی از منکر را وظیفه‌ی خود می‌دانم.
	معمولاً در مسجد و نماز جماعت شرکت می‌کنم.
	اعمال واجب دینی را به‌طور مستمر انجام می‌دهم.
	همواره قرآن تلاوت می‌کنم.
با تاریخ و احکام اسلام آشنایی دارم.	

۴-۱- نتایج مقدماتی و توصیفی تحقیق

بطور کلی، نزدیک به نیمی از پاسخگویان این تحقیق تمایل دارند به خارج از کشور مهاجرت نمایند (۴۵ درصد). در عین حال، تجزیه و تحلیل‌های این تحقیق نشان می‌دهد که این میزان تمایل به مهاجرت تابعی از ویژگیهای جمعیت شناختی افراد است. مطابق نتایج تحقیق حاضر، تمایل به مهاجرت بطور معنی داری تحت تاثیر جنس افراد است: زنان به میزان چشمگیری بیش از مردان تمایل به مهاجرت دارند (به ترتیب، ۵۴ درصد و ۳۸ درصد). این یافته تحقیق حاضر که با الگوهای سنتی مهاجرت مغایرت دارد، با نتایج تحقیقات پیشین در ایران و خارج از ایران منطبق می‌باشد (بعنوان مثال، شیرینی و شاه‌مرادی، ۱۳۹۰؛ لی و مون، ۲۰۱۳). متغیر سن نیز نقش تعیین‌کننده‌ای در تمایل به مهاجرت دارد. مطابق نتایج این تحقیق، هرچه سن افراد جوان‌تر باشد، تمایل آنان به مهاجرت نیز بیشتر است بطوریکه جوان‌ترین گروه سنی افراد دارای بالاترین میزان تمایل به مهاجرت هستند: بیش از نیمی از جوانان سنین ۱۸-۲۲ ساله تمایل دارند به خارج از کشور مهاجرت نمایند (۵۵ درصد). تجزیه و تحلیل‌های تحقیق حاضر نشان می‌دهد که میزان تمایل به مهاجرت بر حسب وضعیت تاهل متفاوت است: مجردین بیش از متاهلین تمایل به مهاجرت دارند (به ترتیب، ۴۸ درصد و ۳۲ درصد). ضمن آنکه، مقطع تحصیلی نیز دارای تاثیر بالنسبه مهمی بر تمایل به مهاجرت می‌باشد بطوریکه میزان تمایل به مهاجرت در بین دانشجویان دوره کارشناسی تاحدودی بیش از دانشجویان تحصیلات تکمیلی است. بالاخره آنکه، نتایج این تحقیق در جدول شماره ۲ نشان دهنده نقش بسیار مهم و تعیین‌کننده شبکه خویشاوندی و آشنایان در تمایل به مهاجرت می‌باشد: در واقع، میزان تمایل به مهاجرت در بین کسانی که دارای شبکه خویشاوندی و آشنایان در خارج از کشور هستند، نزدیک به دو برابر کسانی است که فاقد چنین شبکه‌های ارتباطی و خویشاوندی می‌باشند.

جدول شماره ۲: توزیع نسبی تمایل به مهاجرت بر حسب متغیرهای جمعیت شناختی

متغیر	گزینه ها	کاملاً موافق	موافق	بی نظر	مخالف	کاملاً مخالف	جمع	فراوانی
کل	جمع کل	۲۷	۱۸	۱۳	۲۷	۱۵	۱۰۰	۳۲۰
جنس	زن	۳۳	۲۱	۱۰	۲۲	۱۴	۱۰۰	۱۴۶
	مرد	۲۲	۱۶	۱۵	۳۰	۱۷	۱۰۰	۱۶۶
سن	۲۲-۱۸	۳۷	۱۸	۱۲	۲۳	۱۰	۱۰۰	۱۷۷
	۲۷-۲۳	۳۰	۲۱	۱۷	۱۳	۱۹	۱۰۰	۵۳
	۳۲-۲۸	۲۳	۱۹	۱۲	۳۲	۱۴	۱۰۰	۵۹
	+۳۳	۱۹	۱۵	۱۱	۳۷	۱۸	۱۰۰	۲۷
مقطع تحصیلی	کارشناسی	۳۰	۱۹	۱۲	۲۷	۱۲	۱۰۰	۱۹۳
	تحصیلات تکمیلی	۲۳	۱۸	۱۴	۲۸	۱۷	۱۰۰	۱۱۲
وضعیت تاهل	مجرد	۳۰	۱۸	۱۰	۲۸	۱۴	۱۰۰	۲۲۵
	متاهل	۱۱	۲۱	۱۹	۳۱	۱۸	۱۰۰	۷۲
شبکه خویشاوندی در خارج	دارد	۳۶	۲۴	۱۱	۱۷	۱۰	۱۰۰	۸۹
	ندارد	۲۰	۱۳	۱۴	۳۶	۱۷	۱۰۰	۲۳۱

۴-۲- نتایج تحلیل رگرسیون های چند متغیره

در این بخش، مهمترین نتایج پیشرفته تحقیق حاضر با تکیه بر تجزیه و تحلیل استنباطی داده ها ارائه می شوند. نتایج آمارهای استنباطی مرتبط با آزمون همبستگی بین تمایل به مهاجرت و متغیرهای مستقل تحقیق (ماتریس رگرسیونی ضرایب پیرسون) در جدول شماره ۳ نشان داده شده اند. جدول شماره ۱ نیز مهمترین گویه های مرتبط با برخی از مهمترین متغیرهای مستقل تحقیق حاضر را نشان می دهد. مطابق نتایج مندرج در جدول شماره ۳، می توان ۵ الگوی اصلی زیر را استنباط و ارائه کرد.

اول آن که، نتایج رگرسیونی ضرایب پیرسون این تحقیق نشان می دهد که بین دین داری و تمایل به مهاجرت در افراد رابطه معناداری وجود دارد ($\text{sig} = ۰/۰۰۰$ و میزان همبستگی $r = ۰/۲۷۰$) و جهت رابطه نیز معکوس است. بعبارت دقیقتر، هرچه میزان دین داری در افراد بیشتر باشد، تمایل به مهاجرت در آنها کاهش می یابد. برعکس، کسانی که از تعلقات دینی کمتر و پایین تری برخوردار هستند، دارای تمایل بیشتر و قویتری برای مهاجرت به خارج از کشور می باشند.

دوم آنکه، مطابق نتایج رگرسیونی تحقیق حاضر باید گفت که تمایل افراد به مهاجرت بطور معنی داری تابعی از احساس امنیت در میان آنها می باشد. همانگونه که از نتایج جدول شماره ۲ برمی آید، بین احساس امنیت و تمایل به مهاجرت در افراد رابطه معناداری وجود دارد ($\text{sig} = 0/000$ و میزان همبستگی $r = -0/422$) و جهت رابطه نیز معکوس است. بنابراین می توانیم بگوییم که بموازات افزایش احساس امنیت در میان افراد از تمایل آنان به مهاجرت کاسته می شود و برعکس، هر چه افراد احساس امنیت کمتری داشته باشند، تمایل آنان به مهاجرت شدت و افزایش می یابد. عبارت دقیقتر، نتایج این تحقیق نشان می دهند که تمایل به مهاجرت را باید تاحدودی پاسخ و واکنشی به عدم احساس امنیت تلقی کرد.

سوم آنکه، متغیر هویت ملی نیز نقش تعیین کننده ای در تمایل افراد به مهاجرت ایفا می کند. مطابق نتایج رگرسیونی ضرایب پیرسون این تحقیق مندرج در جدول شماره ۲، بین هویت ملی و تمایل به مهاجرت در افراد رابطه معناداری وجود دارد ($\text{sig} = 0/000$ و میزان همبستگی $r = -0/38$) و جهت رابطه نیز معکوس است. بر این اساس، می توان گفت که تمایل به مهاجرت رابطه معنی داری با هویت ملی دارد بدین معنا که بموازات افزایش هویت ملی افراد از تمایل آنان به مهاجرت کاسته می شود.

چهارم آنکه، مطابق تجزیه و تحلیل های رگرسیونی این تحقیق، همبستگی متغیر دسترسی به رسانه و تمایل به مهاجرت برابر با $0/081$ می باشد اما سطح معناداری آزمون پیرسون $0/149$ به دست آمده و این مقدار از $0/05$ بیشتر است. بنابراین، نقش متغیر دسترسی آزاد به رسانه در نمونه‌ی تحقیق معنادار نمی باشد بدین معناکه مطابق یافته های تحقیق حاضر این متغیر نقش تعیین کننده ای در تمایل افراد به مهاجرت ایفا نمی کند. نکته پایانی اینکه بررسی تطبیقی متغیرهای تاثیرگذار بر تمایل به مهاجرت مبتنی بر ماتریس رگرسیونی ضرایب پیرسون در تحقیق حاضر نشان می دهد که مهمترین و قویترین متغیر تبیین کننده تمایل به مهاجرت مربوط به متغیر تفاوت سطح دستمزدها بین مبدأ و مقصد مهاجرت می باشد بدین معنی که میزان تمایل افراد به مهاجرت بیش از هر عامل دیگری تابعی از این است که سطح دستمزدها در خارج از کشور را بهتر و مناسبتر می دانند. پس از آن، فرصتهای شغلی بهتر در کشور مقصد مهاجرت نسبت به کشور مبدا مهاجرت در مدل های تحلیلی این تحقیق از بیشترین تاثیرگذاری بر تمایل افراد به مهاجرت برخوردار است.

جدول ۳: ماتریس رگرسیونی ضرایب پیرسون (آزمون همبستگی بین تمایل به مهاجرت و متغیرهای مستقل تحقیق)

متغیر مستقل	میزان همبستگی (Pearson's Regression)	سطح معنی‌داری (Sig.)	B	خطای استاندارد	Beta	t	Sig t
متغیر دینداری	-۰/۲۷۰	۰/۰۰۰	-۰/۰۴۶	۰/۰۲۰	-۰/۰۷۸	-۲/۳۵۳	۰/۰۱۹
متغیر احساس امنیت	-۰/۴۲۲	۰/۰۰۰	-۰/۱۲۱	۰/۰۳۹	-۰/۱۱۱	۳/۳۱۳	۰/۰۰۲
متغیر هویت ملی	-۰/۳۸۸	۰/۰۰۰	-۰/۲۰۵	۰/۰۶۲	-۰/۱۱۵	-۳/۳۲	۰/۰۰۱
دسترسی آزاد به رسانه	-۰/۰۸۱	۰/۰۰۰	۰/۰۳۲	۰/۰۴۳	۰/۰۲۴	۰/۷۴۲	۰/۴۵۹
سطح بالاتر دستمزد در کشور مقصد مهاجرت	۶۹۹/۰	۰/۰۰۰	۰/۵۸۷	۰/۰۴۹	-۰/۴۴۸	۱۲/۰۳	۰/۰۰۰
فرصت‌های شغلی بهتر در کشور مقصد مهاجرت	۰/۶۴۱	۰/۰۰۰	۰/۵۷۲	۰/۰۶۴	-۰/۳۳۶	۸/۸۸	۰/۰۰۰
گذران بهتر اوقات فراغت در کشور مقصد مهاجرت	۰/۳۴۹	۰/۰۰۰	۰/۱۲۸	۰/۰۴۱	-۰/۱۰۸	۳/۱۶	۰/۰۰۲

۵- بحث و نتیجه‌گیری

تحقیق حاضر تلاش کرده است تا برخی از مهمترین زمینه‌ها و انگیزه‌های مرتبط با تمایل جوانان تحصیلکرده دانشگاهی برای مهاجرت به خارج از کشور را مورد بررسی قرار دهد. نتایج توصیفی و مقدماتی این تحقیق نشان داده است که تقریباً نیمی از دانشجویان تحقیق حاضر تمایل دارند تا به خارج از کشور مهاجرت کنند. مطابق نتایج تحقیق حاضر، زنان بیش از مردان تمایل به مهاجرت دارند. در تبیین این تفاوت‌های جنسیتی باید گفت اگرچه الگوهای سنتی مهاجرت مبتنی بر هژمونی مردانه در فرآیند مهاجرت می‌باشد، اما نتایج مطالعات و تحقیقات معاصر چه در داخل چه در خارج از ایران (بعنوان مثال، شیرینی و شاه‌مرادی، ۱۳۹۰؛ لی و مون، ۲۰۱۳) و همچنین نتایج تحقیق حاضر با این الگوهای سنتی مطابقت ندارد که منعکس‌کننده این واقعیت است که آثار و پیامدهای تغییرات و پویایی در نقش‌های جنسیتی^۱ (فروتن، ۱۳۹۳)

^۱ - Gender Roles Dynamics

طی دهه‌های اخیر را می‌توان حتی در الگوهای معاصر مهاجرت نیز سراغ گرفت. جدیدترین گزارش سازمان ملل متحد در زمینه مهاجرت‌های بین‌المللی نیز بر فقدان این هژمونی مردانه^۱ مهاجرت بویژه در دو دهه اخیر تاکید می‌کند زیرا از تعداد کل مهاجرین بین‌المللی در سطح جهان طی سالهای ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۳، سهم زنان (۴۷ درصد) تقریباً نزدیک به سهم مردان (۵۳ درصد) می‌باشد (سازمان ملل متحد ۲۰۱۳). همچنین، تجزیه و تحلیل‌های تحقیق حاضر نشان می‌دهد که میزان تمایل به مهاجرت بطور معنی‌داری تابعی از دو متغیر کلیدی جمعیت‌شناختی (سن و وضعیت تاهل) است: مجردین بیش از متاهلین، و افراد واقع در جوانترین گروه سنی (۱۸-۲۲ ساله) بیش از سایر گروه‌های سنی، تمایل به مهاجرت دارند. این الگوها را می‌توان بطور همزمان بر اساس تئوری انسجام اجتماعی^۲ امیل دورکیم و نظریه مهاجرتی اورت لی تبیین کرد: مطابق تئوری انسجام اجتماعی، افراد متاهل و مسن ترها (در مقایسه با مجردین و افراد کم سن و سال) معمولاً دارای تعلق و پایبندی اجتماعی بیشتری هستند که سبب تقویت روحیه احتیاط و ملاحظه‌کاری و مهار ریسک‌پذیری و رفتارهای ماجراجویانه در بین آنها می‌شود. درحالی‌که، مطابق تئوری مهاجرت اورت لی (۱۹۶۶)، ویژگی‌های شخصیتی و روان‌شناختی افراد مانند ریسک‌پذیری و رفتارهای ماجراجویانه از مهمترین عناصر مهاجرت محسوب می‌شوند. بنابراین درچارچوب این رویکردهای تئوریک، تمایل بیشتر به مهاجرت در میان مجردین و افراد واقع در جوانترین گروه سنی، قابل فهم و تبیین بنظر می‌آید.

تجزیه و تحلیل‌های استنباطی و رگرسیونی این تحقیق نیز نشان داده است که تمایل افراد برای مهاجرت به خارج از کشور بطور معنی‌داری تابعی از احساس امنیت است بدین معنا که هرچه افراد کمتر احساس امنیت کنند، تمایل آنان به مهاجرت بیشتر و شدیدتر می‌شود. مطابق نتایج رگرسیونی تحقیق حاضر، چنین رابطه معکوسی بین تمایل به مهاجرت از یکسو و هر یک از دو متغیر مستقل اصلی دیگر (یعنی دینداری و هویت ملی) از سوی دیگر نیز وجود دارد بطوری‌که بموازات افزایش سطح دینداری و هویت ملی، میزان تمایل به مهاجرت کاهش می‌یابد. علاوه بر این، بررسی تطبیقی تجزیه و تحلیل‌های رگرسیونی این تحقیق نشان داده است که تمایل افراد به مهاجرت، بیش از هر عامل دیگری تحت تاثیر زمینه‌ها و انگیزه‌های اقتصادی و شغلی است بدین معناکه مهمترین و قویترین متغیرهای تبیین‌کننده تمایل به مهاجرت در تحقیق حاضر عبارتند از فرصت‌های شغلی و درآمدی بهتر و مناسبتر در مقصد

1- Male Hegemony

2- Social Solidarity Theory

مهاجرت. بدین ترتیب، یافته‌های تحقیق حاضر را می‌توان در چارچوب تئوری دافعه‌ها و جاذبه‌های مهاجرت اورت لی (۱۹۶۶) و تئوری سرمایه انسانی (سجاس تاد، ۱۹۶۲؛ گری بکر، ۱۹۶۴) اینگونه تبیین کرد که از یک طرف، تنگناهای اشتغال و محدودیتهای درآمد بعنوان دافعه‌های مبدا مهاجرت و از طرف دیگر، فرصتهای مناسبتر شغلی و درآمد بعنوان جاذبه‌های مقصد مهاجرت، مهمترین نقش را در تمایل افراد به مهاجرت ایفا می‌کنند. بعلاوه، نتایج این تحقیق را می‌توان شواهد تجربی جدیدی در تایید یافته‌های تحقیق سازمان ملل متحد (۲۰۰۲) تلقی کرد که نشان داد میزان تمایل به مهاجرت خارجی در میان جوانان منطقه خاورمیانه بسیار زیاد است بطوریکه حدود نیمی از این جوانان تمایل دارند تا عمدتاً برای دستیابی به فرصت‌های شغلی مناسبتر به خارج از کشور خودشان مهاجرت کنند (به نقل از هنریک اوردال، ۲۰۱۲). ضمن آن‌که، نتایج این تحقیق با تئوری‌های کلاسیک تبیین مهاجرت و جدیدترین گزارش بخش جمعیت سازمان ملل متحد نیز مطابقت و همخوانی دارد که بر اساس آن، عملاً نیز اکثریت مهاجرین (۷۵ درصد) را کسانی تشکیل می‌دهند که در سنین کار و فعالیت اقتصادی می‌باشند (سازمان ملل متحد ۲۰۱۳) و این امر، منعکس کننده نقش حیاتی و تعیین کننده انگیزه‌های شغلی و زمینه‌های اقتصادی برای اقدام به مهاجرت می‌باشد. بدین ترتیب، از نقطه نظر سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی، مجموعه نتایج تحقیق حاضر بر این نکته مهم و استراتژیک تأکید می‌کند که ضرورت دارد تا پاسخگویی به نیازمندی‌های جوانان تحصیلکرده بویژه تأمین فرصت‌های شغلی مناسب و تقویت احساس امنیت همه‌جانبه بطور جدی‌تر در سرلوحه سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های اقتصادی اجتماعی قرار گیرند. مهم‌تر آن‌که، توجه به نکته مهم و اساسی فوق‌الاشاره، در جامعه ما که از ساختار سنی بسیار جوان (با میانگین سنی برابر با حدود ۲۹ سال) و رشد مثبت و فزاینده تحصیلات دانشگاهی بهره‌مند می‌باشد، از ضرورت و اهمیت بمراتب بیشتری برخوردار است.

منابع

- ارشاد، فرهنگ (۱۳۸۰). مبانی نظری فرار مغزها. *نامه‌ی انجمن جامعه‌شناسی ایران*، ۵، ۲۷.
- ازکیا، مصطفی و پارتازیان، کامبیز (۱۳۹۰). بررسی نسبت تمایل ایرانیان در مهاجرت به دبی و تمایل آنان برای اقامت در این امیرنشین (طی سال‌های ۱۳۸۹-۱۳۷۹). *مجله‌ی مطالعات توسعه‌ی اجتماعی ایران*، ۴(۱)، ۸۰-۶۱.

- ال‌بیکر، ترزال. (۱۳۸۶). *نحوه‌ی انجام تحقیقات اجتماعی*، ترجمه‌ی هوشنگ نابی. تهران: نشر نی.
- پور قاضی، شیوا. (۱۳۹۱). *بررسی جامعه‌شناختی تمایل به برون کوچی نخبگان علمی* (پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد)، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه مازندران، گروه علوم اجتماعی.
- جانعلیزاده چوب‌بستی، حیدر؛ علیوردی‌نیا، اکبر و پور قاضی، شیوا. (۱۳۹۳). *بررسی جامعه‌شناختی تمایل به برون کوچی نخبگان*. راهبرد فرهنگ، ۷ (۲۵)، ۱۷۸-۱۵۳.
- جواهری فاطمه و سراج زاده، سید حسین. (۱۳۸۴). *جلای وطن: بررسی عوامل مؤثر بر گرایش دانشجویان به خارج از کشور*. *مجله دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی*، ۱۳ (۵۱)، ۵۳-۸۸.
- ذاکر صالحی، غلامرضا. (۱۳۸۶). *فرا تحلیل مطالعات انجام شده در زمینه جذب نخبگان و پیشگیری از مهاجرت آنان*، *مجله انجمن جامعه‌شناسی ایران*، ۷ (۱)، ۱۳۵-۱۱۳.
- ذکائی، محمد سعید. (۱۳۸۵). *جوانان، جهانی شدن و مهاجرت‌های بین‌المللی: پژوهشی در میان نخبگان جوان*. *مجله جامعه‌شناسی ایران*، ۷ (۲)، ۷۵-۴۱.
- زنجانی، حبیب‌الله. (۱۳۸۰). *مهاجرت، تهران: انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی (سمت)*.
- شیر، طهمورث و شاهمرادی، منصوره. (۱۳۹۰). *بررسی رابطه‌ی میان ویژگی‌های جمعیت‌شناختی و گرایش به مهاجرت خارج از کشور*، *فصل‌نامه علمی پژوهشی جغرافیا*، ۱۴، ۱۷۲-۱۴۹.
- علاءالدینی، پویا و امامی، یحیی. (۱۳۸۴). *جهانی شدن، مهاجرت و فقر در ایران فصل‌نامه‌ی رفاه اجتماعی*، ۵ (۱۸)، ۲۰۰-۱۶۹.
- عیسی زاده، سعید. مهرانفر، جهانرخش. (۱۳۹۲). *بررسی تأثیر مهاجرت بین‌المللی بر سطح اشتغال و دستمزد: مورد مطالعه اقتصاد ایران*، *مجله تحقیقات اقتصادی*، ۴۸ (۲)، ۱۱۱-۱۳۰.
- فروتن، یعقوب. (۱۳۹۵). *مناسبات جوانان و جنسیت با تاکید بر ابعاد جمعیت‌شناختی و اقتصادی-اجتماعی*، *مجله جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی*، ۷، ۹۱-۶۷.
- فروتن، یعقوب. (۱۳۹۳). *تئوری‌های جامعه‌شناختی جنسیت*. جزوه درسی تکمیلی دانشجویان دکتری، درس مسائل اقتصادی اجتماعی جمعیت، دانشگاه مازندران.

- فروتن، یعقوب. (۱۳۹۱). بررسی اجتماعی و جمعیت‌شناختی مناسبات هویت و مهاجرت. فصلنامه مطالعات ملی، ۱۳(۲)، ۷۳-۹۶.
  - فروتن، یعقوب. (۱۳۹۰). شکاف نسلی مرتبط با نقش‌های جنسیتی و تحولات جمعیتی در ایران. پژوهشنامه جامعه‌شناسی جوانان، ۱(۱)، ۱۱۹-۱۴۴.
  - فلاحی، کیومرث و منوریان، عباس. (۱۳۸۷). بررسی عوامل مهاجرت نخبگان (سرمایه‌ی انسانی) و ارائه‌ی راهبردهای مناسب برای پیشگیری از این پدیده. مجله دانش و توسعه، ۱۵(۲۴)، ۱۰۷-۱۳۷.
  - قاسمی، وحید و قربانیان، مهری. (۱۳۸۹). تحلیل تطبیقی تأثیر مهاجرت در سطح دین‌داری و اولویت‌های ارزشی دختران و پسران. فصل‌نامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان، ۱۲(۴۷)، ۱۹۷-۲۲۲.
  - کاظمی پور، شهلا و قاسمی اردهائی، علی. (۱۳۸۶). تجربه اقامتی و تمایل به مهاجرت به شهر تهران. نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۲(۳)، ۱۴۸-۱۳۰.
  - لهسایی زاده، عبدالعلی. (۱۳۶۹). نظریات مهاجرت، شیراز: نشر نوید.
  - محمدی الموتی، مسعود. (۱۳۸۳). جهانی‌شدن و مهاجرت نخبگان: بررسی تجربه‌ی ایران. فصل‌نامه‌ی رفاه اجتماعی، ۴(۱۵)، ۲۰۹-۲۳۲.
  - وحیدی، پریدخت. (۱۳۶۴). مهاجرت بین‌المللی و پیامدهای آن. وزارت برنامه و بودجه.
  - نقدی، اسدالله. (۱۳۸۷). غربت‌نشینی ایرانیان با نگاهی به مسائل اجتماعی مهاجران ایرانی در سوئد. نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۳(۵)، ۵۴-۲۷.
  - هانتیگتون، ساموئل. (۱۳۸۷). چالش اسپانیولی‌زبانان. ترجمه سارا احمدی. تهران: نشر اندیشه.
-
- Baruch, Y., Budhwar, P. S., & Khatri, N. (2007). Brain drain: inclination to stay abroad after studies. *Journal of world business*, 42(1), 99-112.
  - Baunach, D. M., & Barnes, S. L. (2003). Competition, race, and the measurement of female labor activity. *Sociological Inquiry*, 73(3), 413-439.
  - Becker, G. S. (1964). Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education. New York: Colombia University Press.
  - Becker, G. S. (1985). Human capital, effort, and the sexual division of labor. *Journal of labor economics*, 3(1, Part 2), 33-58.

- Chapman, B., & Withers, G. (2002). *Human capital accumulation: Education and immigration* (No. 452). Centre for Economic Policy Research, Research School of Economics, Australian National University.
- Berry, J. W. (1992). Acculturation and adaptation in a new society. *International migration*, 30(s1), 69-85.
- Coleman, D. (2012). The changing face of Europe. In: Political Demography, Oxford University Press, 176-193.
- Coleman, D. (2012). The changing face of Europe. In: J. A. Goldstone, E. P. Kaufmann, & M. D. Toft (Eds.), *Political demography. How population changes are reshaping international security and national politics* (pp. 176–193). New York: Oxford University Press.
- Foroutan, Y. (2015). Misunderstood population? Methodological debate on demography of muslims¹. *Yearbook of International Religious Demography 2014*, 163-76.
- Muslims in the West, In: Yearbook of International Religious Demography, Leiden: Brill Press.
- Foroutan, Y. (2013). Family–work dilemma of female migrants: patterns and strategies. *Migration and Development*, 2(2), 173-190.
- Foroutan, Y. (2009), Migration and gender roles: the typical work pattern of the Mena women, *International Migration Review*, 43(4), 974-992.
- International Labour Office -ILO (2012): The youth employment crisis: time for action, Geneva: International Labour Office.
- Gordon, M. M. (1964). *Assimilation in American life: the role of race, religion, and national origins*. New York: Oxford University Press.
- Van Hook, J., & Balistreri, K. S. (2002). Diversity and change in the institutional context of immigrant adaptation: California schools 1985–2000. *Demography*, 39(4), 639-654.
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47-57.
- Lee, E., & Moon, M. (2013). Korean nursing students' intention to migrate abroad. *Nurse education today*, 33(12), 1517-1522.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and development review*, 431-466.
- Mcallister, I. (1995). Occupational mobility among immigrants: the impact of migration on economic success in Australia. *The International migration review*, 29(2), 441-468.

- Petersen, W., & Petersen, R. (1986). Dictionary of demography: terms concepts and institutions. New York: Greenwood Press.
- Sjaastad, L. A. (1962). The costs and returns of human migration. *Journal of Political Economy*, 70(5, Part 2), 80-93.
- United Nations (2013). *International migration report*. Department of Economic and Social Affairs. Population Division. New York: UN.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs (2011). Youth employment: youth perspective on the pursuit of decent work in changing times, In: *The World Youth Report 2011*. United Nations Publication, ST/ESA/338.
- Urdal, H. (2012), Youth Bulges and Violence, In : Goldstone, J. A., Kaufmann, E. P., & Toft, M. D. (Eds.), *Political Demography: how population changes are reshaping international security and national politics*, (pp. 117-132). Oxford University Press.